

הפטרה ב"כתובים"

הרה"ג הרב אברהם צבי מרגלית שליט"א, רב העיר כרמיאל

א. מאמר רבותינו בשבת

איתא במסכת שבת דף כ"ד ע"א: איבעיא להו מהו להזכיר של חנוכה ("על הניסים") בתפילת מוספין? כיון דלית ביה מוסף בדידיה (בחנוכה אין חיוב בתפילת מוסף) (לכן) לא מדכרינן או דלמא יום שהוא חייב בארבע תפילות (ולכן בכל התפילות חייבים להזכיר "על הניסים") רב הונא ורב יהודה דאמרי תרוויהו - אינו מזכיר ר' נחמן ור' יוחנן דאמרי תרוויהו מזכיר. אמר אביי לרב יוסף הא דרב הונא ור' יהודה - דרב הוא. דאמר ר' גידל אמר רב: ראש חודש שחל להיות בשבת המפטיר בנביא בשבת אינו צריך להזכיר של ראש חודש. שאלמלא שבת (דהיינו אם לא היה היום שבת) אין נביא בראש חודש. (שואלת הגמרא) מי דמי התם נביא בדראש חודש ליכא כלל הכא איתיה בערבית ושחרית ומנחה. אלא להא דמיא, דאמר רב אחדבוי אמר רב מתנה אמר רב יום טוב שחל להיות בשבת המפטיר בנביא במנחה בשבת אין צריך להזכיר של יום טוב שאלמלא שבת אין נביא במנחה ביום טוב. עד כאן לשון הגמרא.

ב. שאלת תו"ס

תו"ס ד"ה ש"אלמלא" מביא שאלה ששאל ר"י. הרי המשנה במסכת מגילה דף כא ע"א אומרת: "בשני וחמישי ובשבת במנחה קורין שלושה (עולים לתורה) ואין מפטידין בנביא"? ובמסכת מגילה בתו"ס ד"ה "הקורא" שאלה זו נשאלה על-ידי ר"ת. ומתריץ ר"ת שכוונת הגמרא "המפטיר בנביא במנחה" אין הכוונה לקריאה מתוך נביא אלא, למנהג שהיו נוהגים להפטיר במנחה מתוך הכתובים כפי שכתוב לקמן במסכת שבת דף קט"ז, ע"ב שבנהדרעא היו קוראים בכתובים במנחה של שבת. ובתו"ס במסכת מגילה מוסיף תו"ס לומר "ובמקומות יש שנוהגין לעשות כן".

והנה כי כן כותב רבי ראובן מרגליות זצ"ל שיתכן שהמנהג לומר אחרי קריאת התורה מזמורי תהילים "הללוקה אודה ה' בכל לבב" ו"הללוקה אשרי איש ירא את ה'" מקורו במנהג לומר כתובים אחרי קריאת התורה של מנחה - מענין שבנוסח עדות המזרח נוהגים לומר פרק אחד (אודה ה' בכל) וזאת לאחר תפילת העמידה ויש אומרים שהטעם לאמירה הוא מעין שיר של יום. מנגד לאחר קריאת התורה יש נוהגים לומר "מזמור שיר ליום השבת" ו"א שהטעם הוא כדי לקיים את המנהג של קריאה בכתובים לאחר הקריאה בתורה.

ג. שאלות הרשב"א

לרשב"א אינו נראה תרוצו של ר"ת מאחר ולטענת הרשב"א לא מצאנו שהכתובים נקראים בשם נביא. ואם כן לא שייך לומר שהגמרא אצלנו בשבת מתכוונת למפטיר בכתובים. בנוסף לכך, גם מערער הרשב"א על הראיה שתו"ס מביא מהגמרא לקמן קט"ז ע"ב שם בגמרא נאמר "בנהדרעא

פסקי סידרא בכתובים במנחתא דשבתא" שתו"ס לומד שהכוונה "פסקי סידרא" דהיינו שקוראים הפטרה (ועיין שם במסורת הש"ס שמבאר "היינו הפטרה" וזאת בהתבסס על תו"ס בשבת ובמגילה). אולם, כנגד ראייה זו טוען הרשב"א שאין הכוונה להפטרה אלא לדרשה כפי שמוכח שם בסוגיא.

לאור שתי השגות הללו של הרשב"א, נוקט הרשב"א תרוץ אחר לשאלת תו"ס והוא, שבשבת בבוקר וביום טוב הייתה תקנה קבועה להפטיר בנביא אבל, במנחה אין חיוב. אולם, אם ירצו הבריות להפטיר הרשות בידם. ועל כך אומרת הגמרא בשבת שאפילו במקום שנהגו להפטיר בשבת במנחה לא נהגו כזאת ביום-טוב ולכן ביו"ט שחל בשבת אם קוראים בנביא במנחה לא מזכירים של יום טוב.

מסוגיא זו ניתן ללמוד שדעת הרשב"א שניתן לברך על מנהג. וכידוע נחלקו רבותינו בסוגיא זו ואחד המקומות הבולטים הינו האם לברך על הלל שאומרים בראש חודש. מאחר ואמירת הלל בר"ח הינה מנהג - עיין תוס' בברכות דף י"ד ע"א ד"ה "ימים שהיחיד" - ואכן הרשב"א בברכות סובר שיש לברך על מנהג.

תרוץ נוסף מצאנו במשנתו של בעל ה"שפת אמת" וזאת בהתבסס על דברי רש"י במגילה כ"א, ע"א שם ביאר רש"י מדוע אין הוספת עליות במנחה של שבת? והסביר וז"ל "ושבת במנחה סמוך לחשיכה הוא שהרי כל היום היו רגילים לדרוש "ימזה טעם" כותב רש"י בד"ה "ואין מפטירין" אין מפטירין בתפילת מנחה של שבת.

לאור האמור, אומר ה"שפת אמת", יתכן לומר שכאשר יו"ט חל בשבת לא היה מנהגם לדרוש כמו בכל שבת משום שמחת יום טוב, בפרט לאור מה שמביא המ"א בסימן תקכ"ט בשם ה"ים של שלמה" שאפילו כאשר דורשים בשחרית על כל פנים לא ימשכו יותר מחצות. ולכן ביו"ט שחל בשבת הרי יש מקום לומר שמקדימים תפילת מנחה והיה די זמן לקרוא את הפטרה.

ד. שאלה על שיטת התו"ס

על תרוצו הראשון של תוס' יש להקשות אם כבר קוראים מדוע שלא נקרא מתוך הנביא. יתירה על כך, לכאורה, צריך לומר שתוס' אינו מקבל את הסברו של רש"י שהטעם שלא קוראים הפטרה במנחה של שבת הוא מפני טירחא שהרי מאותה סיבה שלא נקרא נביא מאותו סיבה אין לקרוא כתובים. אלא, אם נטען שקריאת הכתובים לא הייתה מתוך הספר ולכן לא היה בכך טירחא יתרה. כמו כן נראה מתוס' שדי פעם אחת ביום בקריאה של נביא שכתב התוס' שם "והטעם שמפטיר במנחה בתענית ולא בשחרית משום דכתיב בה "שמרו משפט ועשו צדקה" (ישעיהו נ"ו) ואגרא דתעניתא צדקתא (ושכר התענית זו הצדקה) לעת ערב ומשום הכי נכון לאומרו בערב אחר שעשו צדקה. לכאורה, מה רע בכך שנאמר גם בבוקר וגם בערב. לכאורה, משמע מתוס' שדי באמירה פעם אחת ביום. ודבר זה צריך ביאור שהרי מקובל לבאר שתקנת אמירת המפטיר באה בעקבות גזרת המלכות. תו"ט במסכת מגילה פרק ג' משנה ד' מביא בשם ספר התשב"י שהמלך שגזר שלא לקרוא בתורה היה אנטייזם הרשע מלך יון. שמנע מלקרוא בתורה. אם כן בכל פעם שיש חיוב לקרוא בתורה, לכאורה, תקנו לקרוא מפטיר. בתענית יש חיוב לקרוא פעמיים. אם כן גם את המפטיר נקרא פעמיים, בבוקר ובמנחה.

ה. באור על שיטת התו"ס

ואולי אפשר לתרץ את דברי התוס' ולומר שתוס' למד שהטעם לאמירת המפטיר אינו הטעם שרווח בעולם ושהוצג לעיל. דהיינו, שההפטרה תוקנה בגין גזרת המלכות אלא מצינו טעם נוסף המובא בפרדס, ב"שבולי הלקט" ועוד. לדעתם, מנהג ראשונים היה, שאחר התפילה היו שוהים בבית הכנסת והיו מביאים ספרים וקוראים בתורה ובנביאים ובמשנה ובשמועות וכיוון שרבתה העניות והיו צריכים

למעשה ידיהם לא יכלו לעסוק בתורה כל כך והניחו התורה במקומה ולא עקרו מלקרות את שמע - שהוא לימוד תורה - הואיל ויש בו דברים הרבה. אבל עקרו מלקרות בנביא ואף על פי כן היו קוראים בנביא שני פסוקים אלה: "ובא לציון גואל...ואני זאת בריתי" (ישעיהו נ"ט, כ-כ"א). ובשבת ויו"ט שיש פנאי ויש בו ביטול מלאכה לעם החזירו עטרה ליושנה לקרות בנביא בהפטרה מעין היום ועל כך אין אומרים בשבת וביו"ט בבוקר "ובא לציון" לפי שכבר הפטירו בנביא.

לאור האמור, אולי יתכן לומר שתוס' בדווקא סבר שבמנחה ההפטרה תהיה מתוך כתובים ולא מתוך נביא מכיוון שהרי מלכתחילה היו נוהגים לקרוא כסדר "נביא, משניות ושמועות" ואם כן חז"ל קבעו שלאחר קריאת התורה בבוקר יקראו מתוך נביא ואילו לאחר קריאת התורה במנחה יקראו מתוך הכתובים ולכן תוס' מדבר על קריאת הפטרה מתוך כתובים כדבר טבעי וברור.

ו. כתובים במקורות

אלא, שבדברי ה"פרדס" לא מוזכר קריאת כתובים. ואם כן לכאורה אין ענין לקרוא בכתובים. אלא, שקצת מתמיה מדוע שידלגו על כתובים ומן הנביא יגיעו למשניות ושמועות ואילו את הכתובים לא ילמדו. והנה כי כן במסכת מועד קטן דף ט"ז, ע"ב נכתב: "זוטרא בר טוביה הוה קפסיק סידרא קמיה דרב יהודה" ומבאר רש"י במקום "פסיק סידרא" - לימד פרשיות, וה"שיטה" במקום מביא מאחד מרבתינו שכתב: הם היו רגילים לקבוע בנביאים סדרים סדרים כמו שיש בחמישה חומשי תורה והיו מתכוונים לגומרן פעם אחת בשנה וכן היו עושים מן הכתובים.

כמו כן מצאנו במסכת בבא בתרא דף קס"ד, ע"ב "זימנין הוה יתיב קמיה וקא פסיק סידרא בספר תהילים"

ממקורות אלו למדנו שמנהגם היה לקרוא גם כתובים ולא רק נביאים. ולאור האמור יתכן שלכן התכוון תוס' במסכת שבת שבמנחה היו קוראים הפטרה בכתובים.

כאן אולי המקום להביא את דברי רש"י בפרשת "כי תשא" על הפסוק שמות ל"א י"ח: "ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לוחות העדות, לוחות אבן כתובים באצבע אלוקים" - "ככלתו" - ככלתו כתיב חסר, שנמסרה לו תורה במתנה ככלה לחתן... דבר אחר - מה כלה מתקשטת בכ"ד קטשין... אף תלמיד חכם צריך להיות בקיא בכ"ד ספרים.